İstanbul Hukuk Mecmuası
Istanbul Law Review,
MECMUA 2025, 83 (2): 630–645

https://doi.org/10.26650/mecmua.2025.83.2.0007
Başvuru | Submitted 25.06.2024
Revizyon Talebi | Revision Requested 06.10.2024
Kabul | Accepted 26.05.2025
Online Yayın | Published Online 11.07.2025

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS
İstanbul Hukuk Mecmuası
Istanbul Law Review

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Kant'ın Hukuk Felsefesinin Temel Taşları

Cornerstones Kants Philosopy of Law

M. Altan Heper [1]

[1] Özyeğin Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Öz

2024 yılında doğumunun 300. Yılı kutlanan Kant, felsefede olduğu kadar hukuk felsefesi ve devlet kuramında da bir dönüm noktasıdır. Bu çalışmada Kant'ın modern hukuka yaptığı önemli katkılardan normatif temel norm, hukuk ve ahlak ayrımının perde arkasındaki tarihsel koşullar, Kant'ta hukuk devleti kavramı gibi Türk literatüründe tartışılmamış konular ele alınmaktadır. Kant'a göre akli hukuka göre temellendirilmiş pozitif hukuk, akli hukuktan kesin önceliğe sahiptir. Hukuka itaati ahlaki bir görev olarak da anlayan Kant açısından pozitif hukuk kesin önceliğe sahipse, devletin koyduğu yasaya, devlet başkanına karşı direnme de reddedilmelidir. Özgürlüğe yapılan atıfla, hukukun merkezi görevi bireyin dışsal özgürlüğünün korunması olarak ortaya çıkar. Ama hukuk bununla aynı zamanda temel meşruiyetini ve sınırlamasını da bulur. Kant açısından hukuka uygun bir durum, sadece hukuk devletinde etkili bir biçimde güvence altındadır ve adil olarak sürdürülebilir. Kamu gücünün, hukukun belirlenmesi, icrası ve denetiminde devlet öncesi doğal durumun yerine geçmesi hukuk devletini ortaya çıkartmaktadır. "Ebedi Barış Üzerine" isimli çalışmasının ilk maddesinde Kant "her ülkenin sivil anayasası cumhuriyetçi olmalıdır" diye yazar. Böylece cumhuriyet her gerçek yasa koyuculuğun zorunlu temeli olmaktadır. Kant bugün için de hukuk kuramında normlar hiyerarşisi bağlamında temel norm idesi, yine hukuk kuramında hukuk ve ahlak ayırımı, bunun Anayasa hukukunda, temel haklar ve özgürlükler kuramında özgürlüklerin korunması açısından önemi, kişilerin hiçbir zaman sırf araç olarak görülemeyeceği, bizatihi amaç olması anlamında araçsallaştırma yasağı, hukuk devletinde devletin özgürlük ve eşitlik ilkeleriyle bağlılığı, güçler ayrılığı, hukuk felsefesinde ve anayasa hukukunda cumhuriyetçilik idesi, devletler hukukunda barış içinde birlikte yaşamanın koşulları bağlamında günümüzde hala hararetle tartışılan bir düşünür olmaya devam etmektedir.

Abstract

This study outlines some of Kant's key contributions to modern law. According to Kant, which is based on rational law (Vernunftrecht) has absolute priority over rational law. From this, Kant cocludes that obedience to the law is also understood as a moral duty. From Kant's point of view, if positive law has absoluye priority then resistance tot he law laid down by the state, by the head of state, must also be rejected. The reference to freedom is the central task of law. It is the protection and preservation of the individuals external freedom. This is fundamental legitimation of law. The Substitution of public power for the pre-state in the determination, enforcement and control of law gives rise to the rule of law. In the first article of his work 'Perputual Peace' Kant writes: 'the civil constitution of every country must be republican'. For Kant, the republic is the necessary foundation of every true legislature. Kant's ideas are important in the philosophy of law and legal theory today: the idea of the fundamental norm in the context of the hierarchy of norms, the separation of law and morality in legal theory, the importance of this separation for the protection of freedoms in constitutional law, the prohibition of instrumentalisation in the sense that individuals can never be seen as mere means but as ends in themselves, the commitment of the state to the principles of freedom and equality in the rule of law.

Anahtar Kelimeler Kant · Normatif temel norm · Hukuk ve ahlak ayırımı · Kant'ta özgürlük · Hukuk devleti ve cumhuriyet

Atıf | Citation: Heper, M, 'Kant'ın Hukuk Felsefesinin Temel Taşları' (2025) 83(2) İstanbul Hukuk Mecmuası–Istanbul Law Review 630. https://doi.org/10.26650/mecmua.2025.83.2.0007

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Heper, M.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: M. Altan Heper altan.heper@ozyegin.edu.tr

Keywords Kant · Normative basic norm · Separation between law and moral · Kant's concept of freedom · The rule of law, Republic

Extended Summary

Kant marks a turning point in philosophy. His groundbreaking work in philosophy is why he remains important today. While Kant is known for his contribution to the limits of knowledge and moral philosophy, it is his philosophy of law and theory of the state that attraccted great attention even his life time. Kant, in the tradition of his predecessors, starts from reason and its fundemental concepts. But Kant goes beyond this line and finds it erroneous to mix very different arguments. For example, he believes that biblical arguments, should not be mixed with the rational arguments, empirical arguments with historical arguments, and so on.

In this study, the main issues in Kant's philosophy of law and theory of the state will be outlined. First, the concept of basic norm will be discussed. The basic norm is based on the understanding that law has no other foundation than itself. The basic norm does not derive its validity from another norm; if it did, this norm would have to derive its validity from another higher norm. In order to stop this infinite circularity, the basic norm theory was put forward. Out of a large number of basic norm concepts, three types of basic norms are noteworthy: Analytic, normative and empirical basic norm. We can find the most important analytic variant of the fundamental norm in Kelsen, the most important normative variant in Kant and the most important empirical variant in Hart. Kant does not speak of a "basic norm". Nevertheless, the main idea of a basic norm is clearly formulated in Kant's Metaphysik of Morals. Kant states: "Thus, it is possible to conceive of an external legislation comprising positive law alone, but this legislation would have to be protected by a natural law that established the legislator's authority (that is, the power to bind others simply by his arbitrary action)".[1]

For Kant, natural law is "a law whose binding force can be recognized a priori by reason even without an external legislature".[2]

According to Kant, positive law which is grounded in rational law, has absolute priority over rational law. From this Kant concludes that obedience to law is also understood as a moral duty. For Kant, if positive law has absolute priority, then resistance against the law set by the state must also be rejected.

In his *Metaphysics of Morals*, Kant matures the separation between legal and moral duities, which has survived to the present day and has meant the construction of modern law. For Kant, morality is only concerned with internal obligations, whereas law is the reconciliation and coming together of wills under the conditions of the general law of freedom; law is concerned with external behavior and external freedoms. For Kant, it is impossible to base law on conscience. Legal certanity cannot be based on conscience, conscience is about inner freedom. Kant understands the doctrine of law as the formal condition of external freedom, whereas he sees morality as a necessary goal of pure reason at the same time. Unlike law, morality does not prescribe laws for actions. Morality sets maxims for actions. Moral obligations cover a wide area. The binding force of moral obligations covers a much wider area than the binding force of legal obligations.

With the reference to freedom, the central task of law emerges as the protection and preservation of the individual's external freedom, but in this law also finds its fundamental legitimacy and limitation.

For Kant, a lawful state of affairs is only effectively secured and justly sustainable in a state of law. The substitution of public power for the pre-state private natural state in the determination, enforcement and control of law gives rise to the rule of law. Kant lists three principles on which the republic is to be built, and Kant characterizes the republic as the only constitutional conformity to the first contract. The republic is thus the necessary foundation of every true legislature. Kant lists these principles as follows: 1. the freedom of all members of society as human beings 2. the subordination of all as subjects to a common legislator 3. their equality as citizens

Kant is still important in the philosophy of law and other disciplines of jurisprudence. The commitment of the state to the principles of freedom and equality in the rule of law, the separation of powers, the conditions for peaceful coexistence in the law of states are just a few of the issues that are still hotly debated today.

[1] Immanuel Kant, *Metaphysical Elements of Justice*, a translation by Johnn Ladd of Part 1 of *Metaphysics of Morals* (2. Bası, Indianapol's Hackett 1999)18 (translation altered and citated by Stanley Paulson and Bonnie Litschewski Paulson *Argument from Injustice, A reply to Legal positivism*, Clarendon Press Oxford 2004) 116.

[2] ibid 117.

Giriş

Bu çalışmada Kant'ın hukuk felsefesinin belli başlı konuları ele alınacaktır. Bu bağlamda ilk olarak temel norm, ikinci olarak hukuki yükümlülük ve erdem yükümlülüğü arasındaki fark, başka bir ifadeyle yasaya (*Legalität*) ve ahlaka (*Moralität*) uygun davranmanın farklılığı, üçüncü olarak hukuk kavramında özgürlüğe yapılan içkin (*immanent*) atıf, dördüncü olarak ortak iradenin temsilcisi olarak hukuk devleti, bu bağlamda hukuk devleti kavramının kurucusu olarak Kant ve tarih perspektifinden kopartılamayacak bir cumhuriyet anlayışı incelenecektir.

A. Temel Norm

İlk olarak temel norm konusunu ele almak istiyoruz. Çünkü temel normun işlevi hukuku, hukuk olmayandan ayırmakta, hukuku temellendirmekte belirleyici bir rol oynar.

20. yüzyılın üç önemli hukuk kuramcısı olarak Hans Kelsen, Gustav Radbruch ve H.L.A. Hart görülür. Bunlardan Yeni Kantçı Hans Kelsen'de temel norm (*Grundnorm*) saf hukuk kuramının en önemli unsurları içerisinde yer alır.[3] Temel norm, hukukun kendisinden başka bir temeli olmaması anlayışına dayanır. Yaşamımızdaki tüm hukuki işlemlerin geçerliliği, örneğin disiplin soruşturması ve bu soruşturmada verilen ceza, disiplin soruşturmaları ile ilgili bir yönetmeliğe, o yönetmelik geçerliliğini bir yasaya, yasa geçerliliğini anayasaya, anayasa kendi geçerliliğini, bir önceki anayasaya, o anayasa daha önceki anayasa gibi, hatta devletin kuruluşuna kadar götürülebilecek ama bir yerde duracak ve durması gereken bir sürece dayanır. Aksi takdirde döngüsellik devam edecektir. Bir normun kendisinden yukarıda olan norma uygunluğuna, yani her bir normun geçerliliğinin, hiyerarşik olarak daha yukarıda olan norma dayanmasına normlar hiyerarşisi denir.[4] Normlar hiyerarşisinin (piramidinin) en üstünde, yani anayasanın da üstünde artık ilerleyebileceğimiz, yukarıya çıkabileceğimiz bir yer olmadığından burada durmak zorunda kalmaktayız. Normlar hiyerarşisi fikri Kelsen'in de öğrencisi olan Avusturyalı hukukçu Adolf Merkl'e (Alfred Verdross ile birlikte) ait olmakla birlikte bu fikri dünya çapında yayan hukukçu Hans Kelsen olarak bilinir. Hiç şüphesiz Hans Kelsen normlar hiyerarşisinin tanınmasında, bilinmesinde başat rol oynamıştır. Kelsen orijinal formülasyonunda anayasa altında genel normlar ve onun altında birel normlar şeklinde bir hiyerarşik zincir kurgulamıştır. Kelsen, anayasanın üstünde bir temel normun bulunduğunu varsaymak zorunda olduğumuzu söylemektedir. Kuramında kendisi gibi Yeni-Kantçı olan Hans Vaihinger'in tezlerinden yararlanmıştır. Temel norm geçerliliğini başka bir normdan almaz; alsaydı bu normun da geçerliliğini başka bir üst normdan alması gerekirdi. İşte bu sonsuz döngüselliği durdurmak için temel norm kuramı ortaya atılmıştır.

Hukuki geçerlilik kavramının döngüselliği, bir normun yetkili organ tarafından bunun için öngörülen şekilde yürürlüğe konması ve üst normu ihlal etmemesi durumunda -kısacası usulüne uygun yürürlüğe konması durumunda- bir normun hukuken geçerli olması anlamına gelmektedir. Fakat yetkili organ tarafından, önceden öngörülen şekilde bir normun yürürlüğe konması ve üstteki norm kavramları, zaten hukuki geçerlilik kavramını baştan şart koşar. Burada sadece hukuken geçerli normlara dayanan organ, normların hukuka uygun bir şekilde yürürlüğe konması ve hukuken geçerli üst norm düşünülmüş olmalıdır. Aksi takdirde hukuki geçerlilik kavramı söz konusu olmazdı.

Döngüselliği ortadan kaldırmak için çok farklı kurgular üretilmiştir. Temel norm dar anlamda hukuki geçerlilik kavramının içindeki döngüselliği ortadan kaldırmak için en önemli araçtır. Çok sayıda temel norm

[3] Hans Kelsen, 'Allgemeine Theorie der Normen' iç Kurt Ringhofer ve Robert Walter (edr), *Allgemeine Theorie der Normen* (Manz 1979) 206 ff.; ayrıca Hans Kelsen, 'Reine Rechtslehre' (Studienausgabe der 2.Bası, 1960) iç Matthias Jestaedt (ed) *Reine Rechtslehre* (Mohr Siebeck 2017) 217, 367 ff. 378, 392 ff.7, 52 ff. Kelsen ve Grundnorm konusunda ayrıntılı olarak Hüseyin Dengiz, *Hans Kelsen'in Temel Norm Kuramı*, (Onikilevha 2021).

[4] Hans-Martin Pawlowski, *Einführung in die Juristische Methodenlehre* (2. Bası, CF Müller 2000) 67.

konseptinden[5] üç tür temel norm tipi dikkat çekicidir: Analitik, normatif ve ampirik temel norm. Temel normun en önemli analitik varyantını Kelsen'de, en önemli normatif varyantını Kant'ta ve en önemli ampirik varyantını Hart'ta bulabiliriz. Bu çalışmada Kant'ta, Kelsen ve Hart'tan farklı bir normatif temel konseptin bulunduğu tezi üzerinde durulacaktır. Bu bölümde Robert Alexy'nin görüşleri önemli bir yer tutmaktadır.[6]

1. Kant'ta Normatif Temel Norm

Kant'ta bir "temel norm" ifadesini doğrudan doğruya bulamayız. Buna rağmen, bir temel norm fikrinin Kant'ta açık bir biçimde formüle edildiğini söyleyebiliriz:[7] Kant şunu söylemektedir:

"*Bu nedenle, yalnızca pozitif yasalar içeren bir dışsal yasa koyucu düşünmek mümkündür fakat bu durumda bundan önde gelen doğal yasa, yasa koyucunun otoritesini (yani bir diğerinin iradesini bağlayan yetkiyi) temellendirmektedir.*"[8]

Burada Kant'ın temel normun belirleyici özelliklerini açıkladığını ifade edebiliriz. Bu norm pozitif yasalardan, yani insan iradesinden önce gelir ve yasa koyucunun yasa çıkarmasını ve böylece yasaların geçerliliğini temellendirmektedir. Kant'ın Kelsen'den tayin edici farkı, Kant'ın temel normunun sadece epistemolojik bir koşul olmaması, bunun yerine "doğal yasa" olmasıdır. Kant'a göre doğal yasa "bağlayıcılığı dışsal yasa koyuculuk olmadan da *a priori* akıl ile tanınabilecek"[9] bir yasadır. Bu nedenle Kant'ın temel normu, akli hukukun bir normu veya Türkiye'de yaygın bir terminoloji olarak kullanılan doğal hukukun bir normudur. Kant'ın burada yaptığı şey, pozitif hukukun geçerliliğinin doğal hukuk ve akli hukuk açısından temellendirilmesidir. Bu tür bir temellendirme Kelsen'deki temellendirmenin tam tersinedir. Kelsen hukukun karakterinde ahlaki unsurlara kayıtsız kalmaktadır. Hukukun ve ahlakın kavramsal ayrılığına ulaşmak için "saf bir hukuk" modeline ulaşmak istemektedir. Kelsen'in tersine Kant'ta böyle bir temellendirme, hukuka itaati ahlaki bir yükümlülüğe götürmektedir.[10]

Kant'ın temel normunun temellendirilmesi, pozitif hukukun zorunluluğunun kısmi temellendirilmesidir. Bu temellendirme toplum sözleşmesi geleneği içinde yer almaktadır. Kant'a göre doğal durumda akılla temellendirilen haklar bulunmaktadır. Fakat bu haklar doğal durumda devlet olmadığı için güvence altına alınmamıştır. Bu nedenle bu hakları güvence altına almak, yurttaş ve devletin var olduğu döneme geçiş için aklın bir emridir.

"*Böyle bir durumun (hukuki olan) ortaya çıkışından önce münferit insanlar, halklar ve devletler birbirlerinin şiddetinden güvence altında olamaz, çünkü herkesin doğru ve iyi görüneni yapma, diğerinin düşüncesine bağımlı kalmama hakkı vardır. Onlar tüm hukuki kavramlardan vazgeçmek istemiyorlarsa, öncelikle onların herkesin kendi kafasına göre hareket ettiği doğal durumu terk etme ilkesi üzerinde anlaşmaları ve diğerleriyle -diğerleriyle karşılıklı etkileşime girmemesi önlenemez- kamusal hukuki dışsal*

[5] Çok sayıda temel norm konsepti için Robert Alexy, *Begriff und Geltung des Rechts* (4.Bası, Karl Alber 2020) 155. Danimarkalı ünlü hukuk kuramcısı Alf Ross yazılı olmayan bir temel normun bir hukuk sistemi, bir anayasa için vazgeçilemez olduğunu belirtmektedir (On Self-Reference as Puzzle in Constitutional Law) 'a atfen Klaus F. Röhl, Hans Christian Röhl, *Allgemeine Rechtslehre* (3.Bası, Carl Heymanns 2008) 109. Ross'un görüşü doktrinin büyük çoğunluğunca reddedilmektedir. Carl Schmitt Anayasa, Temel Norm ve Temel Yasa (*Grundgesetz, Grundnorm und Lex Fundementalis*) terimlerini kullanmaktaysa da buradaki Grundnorm terimiyle Kant'ın, Kelsen'in ve Hart'ın Grundnorm'u arasında bir bağ yoktur. Schmitt burada dört farklı anayasa (*Verfassung*) kavramını, mutlak, göreceli, ideal anayasa kavramları altında inceleyerek, *Verfassung*'un farklı kullanımlarına değinmektedir. (Carl Schmitt, *Verfassungslehre*, ilk bası 1928, atıf yapılan bası 11. Bası Duncker & Humblot 2017) 3, 42, 400. Bu konuda Cemal Baki Akal, 'Grundnormun Yolları Sonsuzdur' iç *Kadir Has Hukuk Fakültesi Dergisi,* 2014 cilt 2 sayı: 12, 30. O. Vahdet İşsevenler "Carl Schmitt'in kurucu iktidarın kararına dayalı anayasa teorisi Kelsen'in pozitivizmine ve grundnorm'una bir cevap niteliğindedir" demektedir. Bkz. O. Vahdet İşsevenler, *Kurucu İktidarın Eleştirisi-Anayasanın Maddi ve Fail Nedeni* (Pinhan 2019) 90. Hüseyin Dengiz (n 3) 49 vd.

[6] Robert Alexy, *Begriff und Geltung des Rechts* (n 5) 154 vd.

[7] Werner Kraewitz, 'Grundnorm' iç Joachim Ritter (ed), *Historisches Wörterbuch der Philosophie Cilt 3* (Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1974) 918.

[8] Immanuel Kant, 'Metaphysik der Sitten' iç von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften (ed), *Kant's Gesammelte Schriften* (Reimer1907) Bd. VI, 203-494 (224).

[9] ibid.

[10] Alexy, *Begriff und Geltung des Rechts* (n 5) 194 ff.

zora tabi olma konusunda anlaşmaları gerekir ve onlar, kendisine ait olan hakkın kabul edildiği böyle bir pozisyona girmek zorundadır. Ona ait hak, yasayla belirlenmekte ve ona uygun güçten pay verilmektedir (kendi gücünden değil, dışsal güçten pay), başka bir ifadeyle o her şeyden önce sivil duruma geçmelidir."[11]

Buradan pozitif hukukun gerekliliğine ve pozitif hukukun doğal hakları güvence altına alması ve güvence altına alınacak doğal hakların da bir biçimde temel norma dahil edilmesi sonucu düşünülebilir. Ancak durum tam da böyle de değildir. Kant'ın temel normu sadece hukuk güvenliğine ve hukuk barışına yöneliktir. Doğal haklar temel norma dahil değildir. Temel normun geçerlilik sağladığı pozitif hukukun içeriği Kant açısından hiç mi hiç belirleyici değildir.[12] Bu bakımdan Yeni Kantçı Kelsen ve Kant arasında büyük bir benzerlik vardır.[13] Kant'a bu bakımdan böyle baktığımızda Kant'ı hukuki pozitivistler içinde görmek mümkün olur.[14] Kant temel normu, "*halihazırdaki yasama gücüne, yasama yetkisine kaynağı ne olursa olsun itaat zorunluluğu"*[15] emrini "pratik aklın ilkesi" olarak gördüğünde bu daha da açıklığa kavuşur. Bu, akli hukuk tarafından temellendirilen pozitif hukukun akli hukuktan kesinlikle önceliğine yol açmaktadır. Kant'ın açıklamalarında bu en net şekilde direnme hakkı ve hukukçuların görevi konusunda görülmektedir. John Locke'dan çok farklı olarak direnme hakkı reddedilmektedir. Kant açısından devrimler yasa dışıdır, hatta bir felakettir. 1789 Fransız devrimi karşısında olumlu tutum alan Kant, 1793'te devrimin aşırılıklarına karşı sert bir tutum almıştır. Direnme hakkının net bir şekilde reddi konusunda Kant'ın şu ifadesini hatırlamalıyız.

"*Devletin yasa koyucu başkanına karşı bu nedenle halkın hukuka uygun direnmesi olmaz, çünkü ancak genel yasa koyucu iradeye tabi olmakla bir hukuki durum mümkündür."*[16]

Hukukçuların görevi şudur:

"*Öğrenim görmüş hukukçu bana ve sana ait olanın güvenliğinin yasasını (hükümetin memuru olarak davranması gerektiği gibi davrandığında) aklında aramaz. Bunun yerine kamusal olarak verili ve en yüksek makamca yaptırıma tabi tutulmuş yasada bulur. Bunun doğruluğunun ve hukuka uygunluğunun kanıtlanması, akla uygun olmadığı itirazlarına karşı savunulması, adil olmak gerekirse istenemez. Bunun nedeni, yasal düzenlemelerin her şeyden önce hukukun ne olduğunu ve sonra da yasal düzenlemelerin kendisinin doğru olup olamayacağını sorgulamalarının hukukçular tarafından uygunsuz bulunarak reddedilmesidir. Bir dış ve en yüksek iradeye, sözüm ona akla uygun olmama nedeniyle itaat etmemek gülünçtür. Çünkü hükümetin itibarı, tebaaya kendi kavramlarına göre karar verme özgürlüğünü bırakmaması, bunun yerine yasa koyucu gücün hukuk ve hukuk dışılık konusundaki kurallarına göre karar vermesinde bulunur."*[17]

Kant'ın akli hukuka göre temellendirilmiş pozitif hukukun, akli hukuktan kesin önceliği düşüncesi birçok kez ayrıntılı eleştirilere konu olmuştur.[18] Bu bağlamda Ralf Dreier toplum sözleşmeciliği konseptiyle

[11] Kant, *Metaphysik der Sitten* (n 8) 312. Bu pasajın Türkçe çevirisi için bkz. Immanuel KANT, *Ahlakın Metafiziği Hukuk Öğretisi* Çev. Altan Heper (2. Bası, Fol Yayınları 2023) 164.

[12] Selahattin Keyman, *Hukuka Giriş* (1. Bası Yetkin 2000) 193. Kant'a bu bakımdan formalist suçlaması yapılır.

[13] Keyman (n 11) 194.

[14] Horst Dreier Kant'ı doğal hukukçulardan ayrı tutmaktadır. Dreier'e göre Kant açısından pozitif hukukun doğal hukuka aykırılığı halinde geçersizliği söz konusu edilemez. Bkz. Horst Dreier, 'Kants Republik' iç Horst Dreier (ed.) *Rechts-und Staatstheoretische Schüsselbegriffe: Legitimität - Representätion-Freiheit. Symposium für Hasso Hoffman zum 70. Geburtstag* (Duncker & Humbolt 2005) 151, 167 vd. Aynı yönde Christian Link, *Herrschaftsordnung und bürgerliche Freiheit*, (Hermann Böhlhaus 1979), 128 vd. Aksi görüş Johann Braun, *Einführüng in die Rechtsphilosophie* (1.Bası, Mohr Sıebeck 2006) 237. Fabian von Rabenau, *Das Naturecht der Gegenwart und die Unverfügbarkeit des Rechts* (Duncker & Humblot 2022)34. Gökçe Çataloluk Kant Düşüncesinde Hukukun Sınır Hatları makalesinde anladığımız kadarıyla net bir cevap vermemekte ve Türkiye'de Kant resepsiyonunu ele almaktadır. Gökçe Çataloluk,'Kant Düşüncesinde Hukukun Sınır Hatları' iç İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (2019) 202-209 (206, özellikle Dipnot 24).

[15] ibid 319.

[16] ibid 320.

[17] Immanuel Kant, 'Der Streit der Fakultäten' iç von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften (ed), *Kant's Gesammelte Schriften* (Reimer 1917) Bd. VII, 1-116 (24). Türkçe çeviri için bkz. Immanuel Kant, *Fakültelerin Çatışması* Çev. Mevlüt Albayrak (Fol Yayınları 2021) 67.

[18] Ralf Dreier, çok sayıda atıfla 'Rechtsgehorsam und Widerstandsrecht' iç Christian Broda (ed), *Festschrift für Rudolf Wassermann* (Luchterhand 1985) 299-316 (302).

direnme hakkının reddinin bağdaşmasının zorluğuna dikkat çekmekte, Kant'ın şüphesiz bunu bildiğini, direnme hakkını esas itibariyle reddeden Hobbes gibi filozofların geleneklerine katılmanın sıkıntısını Kant'ta gördüğümüzü ifade etmektedir. Kant sosyal sözleşme idesinin "her kamusal yasanın hukukiliğinin mihenk taşı" olduğunu söylüyor.[19] Buradan açıkça sosyal sözleşmeye aykırı devlet yasasının geçersizliği sonucunu ve dolaylı olarak bu yasaya karşı direnme hakkının doğduğu sonucunu çıkartabiliriz. Fakat Kant bu sonucu çıkartmamaktadır.

Kant açısından direnme hakkı kategorik emperatif ile de bağdaşmaz. Direnme evrenselleştirilebilecek, genel bir yasa haline getirilebilecek bir ilke, maksim olamaz, böyle olursa bu durumda doğal duruma geri dönmek, söz konusu olacaktır.

Kant'ın doğal hukuk'tan bahsetmesi, doğal hukuk öğretisi (Kant'ın ifadesiyle "*natürliche Rechtslehre*") gibi terimler kullanması, onu klasik doğal hukukçu olarak görmek için yeterli olmamaktadır. Kant, hukuku klasik doğal hukukçu gelenekteki gibi insan üstü, yüksek bir güç tarafından insana verili veya hediye edilmiş gibi görmemektedir.

Kant sadece ampirik yönelimli bir hukuk bilimcisine şu sitemleri yapmaktadır:

"*Neyin hukuk olduğu (quid sit iuris), yani belirli bir yerde, belirli zamanda, yasaların ne söylediği veya daha önce söylemiş olduğunu hukukçu söyleyebilir ama istedikleri doğru mu ve aslında hukuku ve hukuksuzluğu (iustum et iniustum) nasıl tanıyabilecekleri konusundaki genel ölçüt bir şekilde saklı kalmaktadır. (...) Sadece ampirik bir hukuk öğretisi (Phaedrus[20] öyküsündeki tahta kafalı gibi) belki güzel bir baş olabilir ama ne yazık ki bu kafada beyin yoktur.*"[21]

Bu durum, devlet tarafından yürürlüğe konulan yasaların doğruluğu ve adilliği sorununu Kant'ta gündeme getirmektedir.

"*Bir halkın kendisi hakkında veremeyeceği kararı, yasa koyucu da halk için alamaz.*"[22] Bu ifadeden sonra Kant için direnme hakkını artık reddetmek zor bir iştir. Fakat Kant yine de direnme hakkını reddeder.

Bu kriter gerçekten de hiçbir zaman, bir despotun keyfi kararlarında, aşırı haksızlık içeren yasal düzenlemelerde bile, yasaya itaat etme yükümlülüğünü sınırlandıramaz mı? Gerçekten Kant'a göre "*her insanın insanlığı sayesinde sahip olduğu tek ve asli olan özgürlüğü*"[23] tamamen hiçe sayan son derece adaletsiz bir yasa bile olsa, devletin her yasasına uyulması gerçekten zorunlu mudur? Aşırı haksız yasalar hukuk karakterini kaybeder mi? Bu sorunun açık seçik cevabını Kant'ta bulamamaktayız. Kant'ta Radbruch formülündeki gibi veya Robert Alexy'nin Radbruch formülünü basitleştirdiği şekilde "aşırı haksızlık içeren yasaların hukuk niteliğini taşımaması" gibi açık seçik bir ifadeyi rastlayamayız.

Kant birçok yerde direnme hakkını reddetme ve yasaya mutlak itaatin örneklerini vermektedir. Örneğin "*halkı ne kızdırırsa kızdırsın, halkın bir yasaya rızasını gösterebileceği ve göstermesi gerektiğini*" söylemektedir.[24] Diğer bir örnek "*Örneğin tüm tebaa için nispi orantılı olarak konmuş savaş vergisi, ağır bir vergi olduğu için tebaa ,verginin haksız olduğunu söyleyemez veya tebaa yetkili olmadığını, savaşın zorunlu olmaması nedeniyle, haksız olduğunu söyleyemez, çünkü tebaa bu konuda hüküm vermeye yetkili değildir,*

[19] Immanuel Kant, 'Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taught aber nicht für die Praxis' iç von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften (ed), *Kant's Gesammelte Schriften* (Reimer 1912) Bd. VIII, 273-313. Türkçe tercümesi için 'Yaygın Bir Söz Üstüne: Teoride Doğru Olabilir Ama Pratikte Bir İşe Yaramaz' *iç* Hakan Çörekçioğlu (ed), *Kant Felsefesinin Politik Evreni* (Bilgi Üniversitesi Yayınları 2010) 25-74.

[20]* Kant burada Romalı fabl yazarı Phaedrus'a bir nazire yapmaktadır. Phaedrus yazdığı bir fablda bir tilkiden bahsetmekte, tilki bir tiyatroda kullanılan maskeye bakarak "O ne güzel görünüyor? Ne yazık ki içinde beyin yok!" demektedir. Kant, 'Metaphysik der Sitten' (n 8) 70.

[21] ibid 229 ff.

[22] Kant, 'Über den Gemeinspruch' (n 19) 273-313 (297, 307).

[23] Kant, 'Metaphysik der Sitten' (n 8) 237.

[24] ibid 155.

tam tersine savaşın kaçınılmaz olması ve verginin kaçınılmaz olması ihtimal dahilindedir, böylece vergi tebaanın görüşü, değerlendirmesi açısından da hukuka uygun olmak zorundadır"[25] Kant tabii burada bazı tavizler de vermek zorunda kalmaktadır. Aynı yerde Kant dipnotta şunu söylemektedir "*Fakat bazı büyük toprak sahipleri böyle bir savaşta büyük teslimatlarla yükümlü tutulup, diğer bazıları tutulmazsa, açıkça görülebileceği gibi tüm bir halk böyle bir yasa için rıza göstermez, halkın en azından böyle bir yük dağılımının haksız olduğunu düşünmesi söz konusu olur*."[26] Burada "*en azından*" ifadesi geçiyor. Bu ifade çok belirsizdir. Bundan ne anlaşılacağını veya yorumlanabileceğini Kant'ın aynı eserinden şu şekilde çıkartabiliriz: "*Sırf inat olsun diye hareket etmeyen tebaa, egemenin ona haksızlık yapmak istemediğini kabul etmek zorundadır. Bu her insanın doğuştan kaybedilemeyecek haklara sahip olmasıyla ilgilidir..., bunlar üzerinde kendisi karar vermeye yetkilidir; tebaanın uğradığını düşündüğü haksızlık ise, en yüksek gücün yasalarının sonuçları olarak koşullarına göre hatadan, bilgisizlikten kaynaklanmaktadır: bu nedenle bizzat egemenin uygun bulmasıyla vatandaşa, kendi düşüncesine göre, yapılan işlemlerden kamuya karşı bir haksızlık doğduğu izleniminde, bunu kamuoyuyla paylaşmak yetkisi tanınır... Yani kalemin özgürlüğü...*"[27]

Robert Alexy yukarıda dile getirdiğimiz Kant'ın kendi açıklamalarının Kant'ın temel normunun değerlendirilmesi açısından sonuçları için şunu söylemektedir. "*Karşımıza bu durumda iki olasılık çıkmaktadır: Birinci olasılığı seçen, Kant'ın temel normunun Kant'ın ilkelerine en iyi biçimde uyduğunu söyler. Bu olasılık, Kantçı sistemin dışında yer alan noktalara dayanılarak eleştirilecektir. İkinci olasılık, Kantçı temel normun Kant'ın temel ilkelerinden ne zorunlu olarak çıkartılacağını ne de en iyi çıkarım olduğunu söyler. Bu tez, Radbruch'un formülü gibi bir kriter aracılığıyla temel norm tarafından dayatılan itaat yükümlülüğünün kısıtlanmasının Kant'ın ortaya koyduğu katı versiyona göre, Kantçı sisteme daha iyi uyduğu iddiasıyla ilişkilendirilebilir. Bu sonuç, büyük bir filozofun bile temel ilkelerinden her zaman doğru sonuçlar çıkarmasının zorunlu olmadığı yolundaki yorum kuramına uygun olurdu*."[28]

Yukarıda andığımız Radbruch förmülünü şu şekilde özetleyebiliriz. "*Adaletin özü olan eşitliğe teşebbüs dahi edilmeyip, pozitif yasanın çıkarılmasında eşitliğin bilinçli olarak reddedilmesi halinde, yasa sadece "yanlış hukuk" değil, her hâlükârda hukukun doğasından tamamen yoksun kalmaktadır. Zira pozitif hukuk da dâhil hukuk, bir sistem ve kural koyma olarak adalete hizmet anlamından başka bir şekilde tanımlanamaz. Bu ölçü kullanıldığında Nasyonal Sosyalist hukukun bütün parçaları asla geçerli hukukun onuruna erişememiştir*."[29] Radbruch formülünün iki versiyonu vardır, birincisi yasal düzenlemenin vaazında eşitlik fikrinin bilinçli yadsınmasıdır. İkinci versiyonu haksızlık versiyonudur. Yasal düzenlemenin, yani usulüne uygun, sosyal etkinliği olan bir düzenlemenin haksızlık içermesi ve bu haksızlığın artık tahammül edilemeyecek bir dereceye gelmesi, eşiğin aşılması halinde bu düzenleme hukuk olma erdemini kaybetmektedir.

Alexy'nin de belirttiği gibi, burada iki olasılıktan hangisinin Kant'ın tercihi olabileceğini söylemek kolay değildir. Tabii burada Kant'ın yaşadığı dönemin otoriter anlayışını, zamanın ruhunu göz önünde tutmak gerekir. Ralf Dreier de bu nedenle Kant'ın temel normunun, katı bir formülasyonla kendi sisteminde düşünülen sonucu zorunlu olarak çıkarmadığı, bunun yerine zamanına uygun olarak temel normunda otoriter devlet tasavvurlarının hâkim olduğu tahmini yapmaktadır.[30] Eğer bu tahmin doğruysa, Kant'ın temel normu haksızlık argümanı bağlamında değişikliğe uğratılacaktır. Bu tahmin doğru değilse, Kant'ın akli hukukla temellendirilen temel normu, sonuçları itibarıyla Kelsen'in temel normundan daha pozitivisttir.

[25] Kant, 'Über den Gemeinspruch'(n 19) 153.

[26] ibid 154 dipnot

[27] Kant, ''Über den Gemeinspruch' (n 19) krş., Kant, Yaygın Bir Söz Üstüne:, II. Bölüm, 62.

[28] Alexy, *Begriff und Geltung des Rechts* (n 5) 193 ff.

[29] Gustav Radbruch, 'Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht' (1946) iç Eric Wolf ve Hans-Peter Schneider (edr), *Rechtsphilosophie* (8.Bası, Koehler 1973) 339-350; Bu tez ile ilgili olarak Sevtap Metin ve Altan Heper, *Ceza Hukukuna Katkı: Radbruch Formülü*, (4. Bası, Tekin 2020) 91.

[30] Ralf Dreier, 'Bemerkungen zur Rechtserkenntnisse' (1979) (Beiheft 1) *Rechtstheorie* 89-105.

Kelsen'in temel normu sadece, birisi bunu geçerli olarak görmek istediğinde ve bundan kaynaklanan herhangi bir ahlaki yükümlülük olmaksızın, yürürlüğe girmiş ve etkin her normun hukuken geçerli norm olarak yorumlanacağını ifade eder. Buna karşılık Kant'ın temel normu, sınırlanmadığı takdirde, her yürürlüğe giren ve etkin normun hukuken geçerli norm olarak yorumlanmasını, kişinin bunu isteyip istememesinden, bağımsız olarak ve dahası kişinin ahlaki olarak bu tür normlara uymakla yükümlü olduğunu ifade ederdi. Kelsen hukuki geçerlilikten bahsetmekte, ahlaki bağlayıcılığı ayırmaktadır. Kelsen açısından sonucuna katlanan kişi hukuka ahlaki nedenlerle uymayabilir, bu hukuk normu geçerlidir, fakat kişi için ahlaken bağlayıcı olmayabilir. Kant'ta kişinin ahlaken normlara uygun davranma yükümlülüğü, böyle bir ahlaki olarak temellendirilmiş pozitivizm, Kelsen'in şüpheci epistemolojik varyantından bile daha radikal görünmektedir. Tüm bunlar ışığında Kant'a bugünün terminolojisiyle hukuki pozitivist denilebilir mi? Bu soruya açık ve net bir cevap mümkün değildir.

B. Hukuki Yükümlülük Ve Erdem Yükümlülüğü Arasındaki Fark, Ahlakiliğin (Moralität) Ve Yasaya (Legalität) Uygun Davranmanın Farklılığı

Kant'ın modern hukuk anlayışı bazı kavramsal çiftlerle açıklanabilir; erdem yükümlülüğü ve hukuki yükümlülük arasındaki kategorik ayrım, ahlakilik ve yasaya uygunluk arasındaki kategorik ayrımla[31] ilgilidir. Erdem yükümlülüğü, hukuki yükümlülük bir kavramsal çift, ahlaka ve yasaya uygunluk ayrı bir kavramsal çift oluşturmaktadır. Bu kavramsal çiftlerden, erdem yükümlülüğü ve hukuki yükümlülük ile ahlakilik ve yasaya uygunluk birebir uyuşmaz, fakat nesnel olarak bağlantılıdır.

Hukuki yükümlülükler Kant açısından dışsal ve zorlayıcıdır, erdem yükümlülükleri ise -içerik olarak hukuki yükümlülüklerin ötesinde-içsellik alanına aittir. Ahlakın zorlayıcılığı tamamen (ahlaki) zorlamanın mecburiyetine dayanmalıdır. Hukuki yükümlülüklerin yerine getirilmesinden farklı olarak, dışsal zorlama olanaksızdır.[32] Bu farklılık içeriksel farklılığa dayanmamaktadır. Uyulma zorunluluğuna dayanmaktadır. Burada yükümlülüklere uyma, görevlerin yerine getirilmesi için içsel motivasyon hem hukuki yükümlülükler hem de erdem yükümlülükleri için belirleyicidir. İçeriksel motivasyon içerikle ilgilidir, uyulma zorunluluğu (modeli) açısından ise yasalara dışsal olarak uygun davranma yeterli olmalıdır. Hukuk devleti açısından sadece dışsal uyum yeterli, tayin edici hatta kurucu unsur olmaktadır. Hukuk devleti başka bir şeyi arayamaz. Hangi içsel motifle hareket edildiği hukuk devletini hiç mi hiç ilgilendirmez. Devlet insanları daha iyi insanlar haline getirmeye çalışmamalıdır, bu devletin işi değildir. Devletin işi insanların özerk kişi olarak, sonuç olarak ahlaki davranabilmesi için çerçeve koşulların yaratılmasıdır. Erdem öğretisi, kişinin kendini mükemmelleştirmesi, olgunlaştırması ve başkalarının mutluluğu anlamına gelir. Devletin pozitif hukukuna, insanların yaptırımdan korkarak uygun davranması norma uygunluk için yeterlidir, hukuk normuna uyanların bu normu yasal, yasaya çok uygun, adil görmesi veya içselleştirmesine gerek yoktur. Özgürlükçü hukuk insanların içine bakmaz, vicdanlarıyla, hukuka uymanın gerçek nedeniyle ilgilenmez. Sadece fiil ile hukuki emir veya yasağın uyum içinde olması olgusu devlet için yeterlidir. Hukukun maddi, içeriksel doğruluğuna ilişkin bir içsel kanaat bu insanlarda oluşmadan, bu insanların hukuk normlarıyla salt dışsal bir uyumunun, mutabakatının olanaklı olması, hukuka tabi olanların özgürlüğünü büyük ölçüde gerçekleştirir.

[31] Çataloluk, 'Kant Düşüncesinde Hukukun Sınır Hatları' (n. 14) 203 vd.

[32] Hasso Hoffman, *Einführung in die Rechts-und Staatsphilosophie* (3. Bası, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2006) 10,25-28; Wolfgang Kersting, *Wohlgeordnete Freiheit. Immanuel Kants Rechts und Staatsphilosophie* (Suhrkampf 1984) VIII.; Kant'ta hukuk ve ahlak ayırımı için ayrıntılı olarak Çataloluk, 'Kant Düşüncesinde Hukukun Sınır Hatları' (n.14) 202-209; Orhan Münir Çağıl, 'Filozof Immanuel Kant'ın Sisteminde Ahlâk ve Hukukun Felsefi Esasları' (1947) (3) *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 1106, 1106-1133; Murat Satıcı, *Kant'ın Hukuk Felsefesi* (1.Bası, Doruk 2020); Ahmet Ulvi Türkbağ, 'Immanuel Kant'ta Özgürlük, Ahlak, Hukuk ve Devlet' iç Hayrettin Ökçesiz (ed.), *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi* (İstanbul Barosu Yayınları 1995) 71-80, 75 vd.; Zeynep Savaşcın, 'Kant Felsefesine Hukuk, Kamusallık ve Yurttaşlık' (Ekim 2020) (2) *Kilikya Felsefe Dergisi* 197-217 (204,205).

Kant hukuka itaati yasaya itaatle sınırlandırarak, pozitif hukukun bağlayıcılığını ve uygulanabilirliğini tartışmaya açmadan, bir hukuk düzeninin özgürlükçü karakterini korumanın yolunu açmaktadır.

Yukarıda belirtilen kavram çiftleri, yasaya uygunluk ve ahlakilik, hukuki yükümlülük ve erdem yükümlülüğü kategorik ayırımı, bir devletin sırf niyetlere, erdemlere önem veren anlayışıyla, uygulamalarıyla (*Gesinnungungsstaat*, *Tugendstaat*) bağdaşmaz. Bu anlayışlar ne kadar iyi niyetli olursa olsun, sonunda keyfiliğe, diktatörlüğe götürür.

Ceza hukuku açısından bunu ele alırsak, iki tür ceza hukuku vardır; biri fail ceza hukuku, diğeri fiil ceza hukuku, Birincisinde failin ideolojik, siyasi, dini, felsefi anlayışından yola çıkarak onu cezalandırma yoluna gidilir. Diğerinde failin fiili, dış dünyada failin yarattığı değişiklik, verdiği zarar veya verebileceği zarar tehlikesi önem taşır. Fail ceza hukuku bizi düşman ceza hukukuna götürür.

Kant ancak totaliter devletlerde, açık örneği Nazi Almanyası'nda veya baskıcı devletlerde görülen hukukun ahlakileştirilmesini, yukarıda açıklanan kategorik ayırımla önler. Bu devletlerin ortak özelliği pozitif düzenlemeyle yetinmemeleri, içsel bir tanımayı (kabulü/*Anerkennung)* istemesidir.

Bu bağlamda Kant'ta hukuk ve ahlak ayrımının tarihsel perde arkasına kısaca değinmek gerekir. Kant'ın hukuk ve ahlakın ayırımı konseptinin arka planında rol oynayan tarihi şartlar bildiğimiz kadarıyla Türkiye'de tartışılmamıştır. Bu nedenle bu hususa kısaca değinmekte fayda var. Kant'ın yaşadığı yıllarda Prusya çok kültürlü ve çok dinli bir dönemdeydi. Kraliyet ailesi Kalvinist idi, halkın çoğunluğu Lutheryan Protestan'dı. Doğu Prusya nispeten Yahudi sayısının fazla olduğu bir yerdi. Fransa'dan Hugonotlar Katoliklerin baskısıyla canlarını kurtarmak için buraya göç etmişlerdi. Ayrıca bazı bölgelerde Katolikler yaşıyorlardı.[33] Bu koşullarda ortak bir ahlakın birleştirici bir rol oynaması mümkün olamazdı. Geriye hukuk kalıyordu.

C. Hukuk Kavramında Özgürlüğe Yapılan İçkin (Immanent) Atıf

Kant'ın hukuk felsefesinin özgürlükçü bir anayasal devletle uyum içerisinde oluşu, hukukun özgürlüğü referans alması Kant'ın sisteminin belki de en önemli unsuru olmaktadır. Özgürlüğün hukukta belirleyiciliği Kant'ın meşhur hukuk tanımında kendini gösterir. "*Hukuk, birinin seçimiyle (iradesiyle), başka birinin seçiminin (iradesinin) özgürlüğün genel yasasına göre uzlaştırılacağı koşulların bütünüdür.*"[34] Burada özgürlüğe yapılan atıf, onu esas alması çok önemlidir. Yine *Ahlakın Metafiziği* çalışmasında Kant gerçek saf bir cumhuriyetin hakiki devlet anayasasının özgürlüğü ana ilke yapmasının zorunlu olduğunu ifade eder. Kant Kuzey Amerika'daki eski kolonilerdeki Anayasal gelişmelerden, Fransa'daki devrimden ve oralardaki temel haklar kataloğundan farklı olarak, "*tek doğuştan gelen hak özgürlüktür*" şiarını ortaya atmıştır.[35] Bu hak "*herkese tek başına, sırf insan olduğu için doğuştan gelen herkese tanınan tek haktır*". Kant'ın andığı diğer haklar bu hakkın somutlaşmasıdır.

Özgürlüğe yapılan atıfla, hukukun merkezi görevi bireyin dışsal özgürlüğünün korunması olarak ortaya çıkar, ama hukuk bununla aynı zamanda temel meşruiyetini ve sınırlamasını da bulur. Hukuk aklın bir buyruğudur, çünkü bireylerin bir arada yaşaması için bir birlikte varoluş düzeni gerekir. Burada dikkati çeken, bahsi geçen bireysel özgürlük kavramında diğerinin özgürlüğünün zaten düşünülmüş olması ve tanımda yer almasıdır. Hukuk Thomas Hobbes'un doğal durumda herkese her şey için bir hak verme şeklinde bir özgürlük kavramıyla açıklanmaz, bunun yerine "özgürlük sınırlandırmaların bütünü" olarak anlaşılır. Bu sınırlandırmaların bütünü özgürlüğün azaltılması, kısılması veya niyet olarak azaltma olarak anlaşılmamalıdır. Bunun yerine özgürlüklerin sınırlandırılmasının diğer tüm süjelerin özgürlükleriyle uzlaştırılmasıdır. Kant buradan

[33] Braun (n 14) 232.

[34] Kant, 'Über den Gemeinspruch'(n 19) 71.

[35] Martin Köhler, 'das Angeborene Recht ist nur ein Einziges' iç Karsten Schmidt (ed), *Vielfalt des Rechts-Einheit der Rechtsordnung ?* (Duncker & Humboldt1994) 61 ff..

eylemlerin hukuka uygunluğu için bir ölçüt geliştirmektedir. Bu kriter "hukukun genel ilkesi" başlığı altında yer almaktadır. "Birinin özgürlüğünün genel yasalarca birlikte uyum içerisinde veya fiilin maksimine göre birinin seçiminin (*iradesinin*) özgürlüğünün genel yasalara göre uyum içerisinde birlikte var olabildiği her fiil hukukidir".[36]

Aynı şekilde "Yaygın Bir Söz Üzerine" çalışmasında Kant "*hukuk birinin özgürlüğüyle her bir kişinin özgürlüğünün sınırlandırılmasının ortaklaşa uyuşumu, bu uyuşum bir genel yasaya göre uyum içerisinde olduğu sürece, sınırlandırılmasıdır.*"[37]

Hukuk, herkesin özgürlüğünün, genel bir yasaya göre mümkün olduğu ve gerektiği ölçüde, herkesin bir arada var olma koşuluyla sınırlandırılmasıdır. Ve bu da aynı zamanda, her şeyden önce, hukukun herkes için gerçekten aynı şekilde geçerli olması, varlığı anlamına gelir. Kant dışsal özgürlük yasasını sonuç olarak şu şekilde ifade eder: "*herkes özgür olmadıkça hiç kimse özgür olamaz*"

D. Ortak İradenin Temsilcisi Olarak Hukuk Devleti

Kant terminolojisinde hukuk devleti (*Rechtsstaat)* geçmemektedir. Fakat Türkiye'de az bilinen bir olgu olarak Kant'ı bu kavramın yaratıcısı olarak görmek gerekir. Bir devletin hukuk devleti olması bakımdan hangi temel özelliklere sahip olması gerektiği hususunu Kant'a borçluyuz.[38] Bu sözcüğün ortaya çıkışı Kant'ın Achenwald'ın[39] kullandığı "*status naturalis*" terimini eleştirip, bunun yerine "*status juridicus*" önermesiyle ilgilidir. Kant bu terimi hukuk öğretisi çalışmasından önce de kullanmıştır. Fakat daha sonra bunu hukuka uygun durum (*rechtlicher Zustand*) olarak değiştirmiştir. Kant'ın takipçilerinden Georg Samuel Albert Mellin 1796'da "*rechtlicher Staat*" ifadesini Kant'ın "*status juridicus*" yerine aynı anlamda kullanmıştır. Aynı anlama gelecek başka bir terimi yine Kant takipçisi Johann Wilhelm Petersen kullanmıştır. Daha sonraki yıllarda da Kant'ın etkisi sürmektedir, bu etkiyle Carl Theodor Welcker 1813'de "hukuk devleti" (*Rechtstaat*) ifadesini kullanmıştır. 1824'de yine Kantçı Johann Christoph von Aretin hukuk devleti (*Rechtsstaat*), hukuka uygun durum (*Rechtszustand*), hukuka uygun devlet (*rechtlicher Staat*) ifadelerini aynı anlama gelecek şekilde kullanmıştır. Burada önemli olan Kant'ın kullandığı terimin içeriğidir.[40]

Kant açısından hukuka uygun bir durum, sadece hukuk devletinde etkili bir biçimde güvence altındadır. Kamu gücünün, hukukun belirlenmesi, icrası ve denetiminde devlet öncesi özel doğal durumun yerine geçmesi hukuk devletini ortaya çıkartmaktadır. Devlet öncesi doğal durumda herkes yasa koyucu, yargıç ve infaz memuru, icra memurudur. Bu yetkilere sahiptir. Bu doğal durumdan yurttaş devletine, onun hukuka uygun örgütlenmesine kamusal yasalar ile kurgusal geçişini düşünsel planda gerçekleştirebilmek için, Kant ilk sözleşme (*ursprünglicher Vertrag)* (*pactum unionis civilis*) kuramına başvurur. Bu kuram veya motif sosyal felsefede hem kuruluşun, kuruculuğun açıklanmasına, hem de devletin değerlendirilmesi ölçütüne hizmet eder. Böyle bir sözleşmenin kuruculuğu devlet öncesi doğal durumdan çıkmaya ve özgürlük yasalarına göre bir hukuk devletine geçişe hizmet etmektedir. Böyle bir kuramın benzerini John Locke'da bulabiliriz. Böyle bir kuruluş sözleşmesi fikri, devlet düzenini -tarihsel olarak nasıl ortaya çıkarsa çıksın- hukuk devletindeki özgürlük ilkeleri aracılığıyla meşru kılmaktadır. Bu işlev içerisinde ilk sözleşmenin fiili olarak akdedilmesi Kant için önem taşımaz. Bu sözleşme Kant için daha ziyade yol gösterici "*principium*" nitelik taşır. Kant

[36] Kant, 'Metaphysik der Sitten' (n 8) 71.

[37] Kant, 'Über den Gemeinspruch' (n 19)144; Türkçe tercüme için (n.11) 45.

[38] Joachim Hruschka, *Kant und der Rechtsstaat Kant und andere Essays zu Kants Rechtslehre und Ethik* (1.Bası, Karl Alber 2015) 13-47; Gottfried Dietze, *Kant und der Rechtsstaat* (1.Bası, J.C. Mohr 1982); Manfred Brocker, *Kant und Rechtstaat und Demokratie* (1.Bası,Springer 2006).

[39] Kant yaklaşık 20 yıl kadar Gottlieb Achenwald'ın Hukuk Felsefesi (*Ius Naturae*) kitabının 4. Baskısını (1763) derslerinde okutmuştur.

[40] Hruschka (n 35).

sisteminde bu, düzenleyici fikir (*regulative Idee)* olarak adlandırılır.[41] Bu fikirler reel siyasi sistemin daha ileri ve daha yüksek bir aşamaya yönelimi için kullanılır. Değerlendirme ilkesi olarak da Kant "*ideal yasa koyucu, ideal yürütme ve ideal yargı"* ilkelerini öne sürer.

Yukarıda anlatılanlardan, sözleşme fikrinin vatandaş aracılığıyla devlet gücünün dışsal değerlendirilmesi işlevi yanında, devlet organlarının işleyişleri için bir içsel işlevi bulunmaktadır. Sözleşme ilkeleri yönetim biçimini de belirler. Kant açısından devlet artık aynı birey gibi özgürlük ve eşitlik ilkeleriyle bağlıdır. "*Her egemen, yönetimin kaynağı ne olursa olsun veya yönetim biçimi ne olursa olsun, özgürlük ve eşitlik ilkeleri uyarınca, yasalarını bütün bir halkın birleşik iradesinden doğabilecek şekilde yapmak veya yurttaş olmak istediği sürece tebaasından herkesi böyle bir irade için herkesle beraber oy vermiş gibi görmek zorundadır. Bu da bir kamusal yasanın hukuka uygunluğunun testi olmaktadır*."[42] Artık devlet Fransız krallarının "devlet benim (*l'Etat c'est moi*) anlayışından, özel bir konu olmaktan çıkmaktadır. Devlet genelin temsiliyle yükümlü olmaktadır.

Temsil burada normatif, rasyonel ve uzlaşmacı olarak anlaşılır (ancak argümanın bu aşamasında mutlaka demokratik olması gerekmez): Devlet gücünün tüm sahibi olan her bir vatandaş aynı özgürlük güvencesi idesine tabidir, yani bu özgürlük fikri geçerlidir. Egemen bu akli ideyi yasal düzenlemede en iyi şekilde geçerli kılmalıdır, en iyi şekilde vurgulamalıdır. Kant'ın akli hukuk ilkeleri bu bağlamda mümkün olan en iyi temsilin ne olduğunu ayrıntılı olarak belirtmez. Bu ilkeleri temellendirme düzeyinde (birinci düzey), anayasa ve yasa koyucu düzeyindeki ilkeler (ikinci ve üçüncü düzey) ve yasayı uygulayan idari ve adli organlar düzeyindeki ilkelerde (dördüncü düzey) görebiliriz. Kuşkusuz hukuk ilkeleri bazı düzenlemeleri dışında tutar, bir yandan düzenlemeler hukukun genellik ve karşılılık düşüncelerini ihlal etmemelidir. Diğer yandan Kant'ta adalet kavramı aleniyet ölçütüyle ilişkilendirilmektedir. Kant devletin sunduğu menfaatlerin ve beklentilerin tespitinde ve güvence altına alınmasında aleniyete dikkat çeker. Her durumda aleniyet sağlanmalıdır, aleniyet zaten bir hak iddiasının doğasında bulunur. Aleniyet her durumda bir şekilde varlığını sürdürür. Aleniyetin olmaması halinde adalet de olmaz, çünkü adalet ancak kamusal olarak, aleniyetle açıklandığında adalet olur, aleniyet kalktığında, hukuk da ortadan kalkar. Buradan kamu hukukunun içkin (*transendental*) formu ortaya çıkar. "*Maksimleri aleniyetle uyumlu olmayan diğer insanların haklarıyla ilgili hiçbir eylem adil değildir*."[43]

E. Cumhuriyet

"Ebedi Barış Üzerine" isimli çalışmasının ilk maddesinde Kant şunu yazar: "her ülkenin sivil anayasası cumhuriyetçi olmalıdır".[44] Kant cumhuriyetin[45] üzerinde inşa edileceği üç ilke sayar ve Kant cumhuriyeti ilk sözleşmeye uyan tek anayasaya uygun yönetim olarak nitelendirmektedir. Böylece cumhuriyet her gerçek yasa koyuculuğun zorunlu temeli olmaktadır. Bu ilkeleri Kant şu şekilde saymaktadır: 1. İnsan olarak tüm toplum üyelerinin özgürlüğü 2.Tebaa olarak herkesin ortak yasa koyucuya bağlılığı 3. Bunların vatandaş olarak eşitliği.[46]

[41] Ayrıntılı olarak Dietmar Köveker, *Grenzverhältnisse, Kant und das regulative Prinzip in Wissenschaft und Philosophie* (1. Bası, Duncker & Humblot 1996).

[42] Kant, 'Über den Gemeinspruch' (n 19) 297; Türkçe tercümesi, s. 54; krş, Kant, 'Der Streit Fakultäten' (n 17) VII, 87 vd. Devlet biçimi (egemen kim? biri, birkaçı, çoğu) yönetim türünden (özgürlükçü, cumhuriyetçi veya despotik) farklıdır.

[43] Immanuel Kant, 'Zum Ewigen Frieden' iç Preussische Akademie der Wissenschaften (ed), *Zum Ewigen Frieden* (Akademische Ausgabe 1900) VIII. 381; Kant, 'Der Streit Fakultäten' (n 17) 89 vd.

[44] Kant Immanuel, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı* çev. Celal Yeşilçayır (Fol yayınları 2022) 40.

[45] Kant'ın cumhuriyet konusundaki görüşleri için ayrıntılı olarak, Wolfgang Kerstin, *Kant über Recht (1.Bası*, Mentis 2004) 138-141; Peter Unruh, *Die Herrschaft der Vernunft, Zur Staatsphilosophie Immanuel Kants* (1.Bası, Nomos 1993) 138 ff.

[46] Kant, 'Zum Ewigen Frieden' (n 42) 349 ff.

Yaygın Bir Söz Üstüne (*Gemeinspruch*) başlıklı çalışmasında Kant buna benzer bir üçlü saymaktadır.[47] Hukuk öğretisinde de benzer bir üçlü sayılmaktadır. Her iki eserde de Kant bu ilkeleri *a priori* olarak niteler ve doğal durum sonrası- devlet dönemi bu ilkeler üzerinde kurulur ve böylece devlet düzeni yasa koyuculuğu da belirler. İkinci çalışmadaki ikinci ilkede, Ebedi Barış'taki ikinci ilkeden farklılık vardır. Ahlakın Metafiziğinde, Ebedi Barış Üstüne ve Yaygın Bir Söz Üstüne'de , yani her üç eserde de ortak olan ilk ilke olarak yukarıda açıklandığı gibi her toplum üyesinin insan olarak özgürlüğü gelmektedir. Kant için bu insanların nasıl mutlu olacaklarına kendilerinin karar vereceğini, diğerlerinin onları zorlamaması anlamına gelmektedir.[48] Bu hak vatandaşa, *homo noumenon* özelliğiyle, haklara sahip olabilme özelliği olan bir yaratık olarak tanınmaktadır.[49]

Özgürlüğün yanında vatandaşların yasa önünde eşitliği, yukarıdaki eserlerde üçüncü ilke olarak sayılan bu ilke, hukuk devleti ilkesi olarak yer almaktadır. Bu ilke, mülkiyet, zekâ ve vücut gücü gibi dışsal özelliklerden bağımsız olarak toplumun tüm üyelerinin aynı şekilde aynı kamusal yasaya bağlı olmaları anlamına gelmektedir ve bu da toplumun bir üyesinin zorlanmasının, bu kişiye karşı bir hakkın yerine getirilmesinin tek aracı olmaktadır.[50] Ancak kamusal yasaya bağlılıkla bir kişinin diğer bir kişiye karşı olan hakkı yerine getirilebilir, çünkü kamusal yasa herkes için geçerlidir.

Kant yukarıdaki ilkelerle kurulmuş, bir yurttaş anayasasıyla yöneltilen devleti cumhuriyet olarak nitelemektedir. Cumhuriyet hukuk kavramının saf bir kaynağını göstermektedir ve Cumhuriyet ebedi barış durumunu sağlamaya yöneliktir.

Kant cumhuriyet kavramının demokrasiyle karıştırılmaması gerektiğine önem vermektedir.[51] Cumhuriyet Kant'ın ayırımında iki olası yönetim biçiminden biri (*forma regiminis*) olarak nitelenir. Demokrasi devlet veya egemenlik formudur.[52] Burada cumhuriyetçi yönetim şekli despotik yönetimden ayrılmaktadır ve bu hiçbir devlet formuna bağlı değildir.

Kant açısından üç farklı devlet formu olasıdır, yani millet (halk) iradesi üç şekilde devlet başkanlığı tarafından temsil edilebilir, bu temsilin şekli kaç kişi tarafından halk iradesinin temsil edildiğine bağlıdır. Bu gerçek kişi bir kişi olduğunda otokratik, birden fazla olduğunda aristokratik ve herkesin katılımında demokratik devlet formu olmaktadır, yani prens, asiller ve halkın gücü yönetici olmaktadır.[53]

Kant "Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji" çalışmasında[54] "yasa" " özgürlük" ve "güç" faktörlerinin kombinasyonlarıyla anarşi, despotizm, barbarlık ve cumhuriyet kavramlarını tanımlamaktadır. Despotik yönetim yasanın ve gücün bulunduğu ama, özgürlüğün bulunmadığı bir yönetim olmaktadır. Cumhuriyet'te güç, özgürlük ve yasa birbirine bağlıdır. Fakat Kant burada cumhuriyetin sadece bir devlet türü olduğunu, demokratik devlet formu olmadığını, olması gerekmediğini vurgulamaktadır.[55]

[47] Kant, 'Der Streit der Fakultäten' (n 17) 46.

[48] Krş. Kant, 'Über den Gemeinspruch' (n 19) 290.

[49] Krş. Ibid 291.

[50] Krş. Kant, 'Über den Gemeinspruch' (n 19) 291; Kant, 'Metaphysik der Sitten' (n 8) 314 vd.

[51] Krş. Kant, 'Zum Ewigen Frieden' (n 42) 351 ff. ; Kant, 'Der Streit der Fakultäten' (n 17) 91.

[52] Krş. Kant, 'Zum Ewigen Frieden' (n 42) 352 ff.

[53] ibid.

[54] Immanuel Kant, 'Antropologie in Pragmatischer Hinsicht' iç Reinhard Brandt (ed), A*ntropologie in Pragmatischer Hinsich* (Meiner 2000); Türkçe tercümesi *Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji* Çev. Mukadder Erkan (Fol yayınları 2022).

[55] Krş. Kant, 'Antropologie in Pragmatischer Hinsicht' (n 53) 330 .

Kant cumhuriyetçilikten icracı gücün (hükümetin) yasa koyucu güçten ayrılmasını anlamaktadır. Yasa koyucu güç sözleşmeci düşüncelere uygun olarak ortak iradeyi temsil eder ve buna karşı yükümlülükler içerisindedir.[56]

Egemenlik formundan bağımsız olarak bir devlet şekli örgütlenme temeli olarak üç kurumsal gücü içerir,[57] yani üç farklı kişi gibi görebileceğimiz genel birleşik irade (*trias politica*): yasa koyucu gücün şahsında egemenlik gücü, yasayı takiben yöneticinin şahsında icracı güç, yargıcın şahsında (*potestas alegislatoria, rectoria et iudiciara*) yargılama gücü. Bu güçler, güçlerin sınırlanması anlamında bir yandan birbirlerine eşlik ederler, birbirilerini tamamlayıcıdır (*potestas coordinate*), diğer yandan, yürütme yasamaya tabi olmaktadır (*subordinate)*. Her üç güç kendi başına çalışır ve biri diğerinin işlevini üstlenemez.[58] Kant bu üç güçten yasa koyucunun iradesini "şikayet edilemez" (*untadelig/irreprehensibel*), yürütmenin icracı gücünü "karşı konulamaz" (*unwiederstehlich/irresistibel*) ve yüksek mahkemelerin kararlarının "değiştirilemez" (*unabänderlich/inappellabel*) olduğunu belirtmektedir.[59] Devlet bu üç gücünden özerkliğini/otonomisini almaktadır. John Locke, Montesquieu'den bu yana bu üç gücün farklılığı bilinmektedir. Kant da bu üç gücün farklılığının bilincindedir ve bu düşünürlerle aynı çizgidedir. Kant bu üç gücün birlikte farklı devlet organları olarak devletin egemenliğini oluşturduğunu ifade etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Kant'ın hukuk felsefesi ve devlet kuramı konusundaki bazı görüşleri ele alındı. Bu görüşlerden bazı sonuçlara varıldığında şunlar söylenebilir: Kant'ın özgürlüğe yaptığı atıfla, hukukun başat görevi bireyin dışsal özgürlüğünün korunmasıdır. Ancak bu korumayla hukuk aynı zamanda meşruiyetini bulur. Hukukun sınır hatları da bireyin dışsal özgürlüğünün korunmasında ortaya çıkar, yani hukukun sınırlayıcı gücü da burada devleti de kapsamaktadır. Hukukun sınırlayıcı gücü bireylerin karşılıklı hak ve yükümlülüklerinde ortaya çıkar.

Hukukun iki yönü bulunmaktadır. Birinci yönü hukukun sadece bir olgusal, ampirik kavram olmamasıdır. Bunun yerine akla uygunluk kavramı (aklilik)[60] hukukta ön plandadır. İkinci yanı bu akla uygunluk kavramının erdem öğretisinden farklı olarak içsel eğilimler, niyetler, motifler (*Gesinnung)* ile ilgili olmamasıdır. Bu konu; hukuki yükümlülük ve erdem yükümlülüğü arasındaki fark, ahlakiliğin (*Moralität)* ve yasaya (*Legalität)* uygun davranmanın farklılığı başlığı altında incelendi. Hukukun birinci yanı normatif ve *a priori* olmakta, ikinci yanı ise geniş anlamda deskriptif (betimleyici) olmaktadır. Kant'ta hukuk kavramının normatif unsurlarla, betimleyici unsurların beraberliği ile ortaya çıktığını da görmekteyiz. Kant ahlakiliği sadece betimleyici unsurlarla açıklamaya kalksaydı, doğalcı yanlış çıkarım (*naturalistischer Fehlschluss*) hatasına düşerdi. Diğer yandan hukuku sadece normatif unsurlardan türetseydi, bu da normativist yanlış çıkarım (*normativistischer Fehlschluss*) olurdu. Kant hukuk kavramında her iki unsura da yer vererek uygun bir hukuk kavramı ortaya atmıştır.

Makalede ele alınan konulardan biri de hukuki yükümlülüklerin Kant açısından dışsal ve zorlayıcı olması, erdem yükümlülüklerinin ise -içerik olarak hukuki yükümlülüklerin ötesinde-içsellik alanına ait olmasıdır. Bu farklılık Kant'a göre içeriksel farklılığa dayanmamakta, uyulma zorunluluğuna dayanmaktadır. Kant açısından içeriksel motivasyon içerikle ilgilidir, uyulma zorunluluğu (modeli) bakımından ise yasalara

[56] Krş. Kant, 'Zum Ewigen Frieden' (n 42) 352.

[57] Krş, Unruh (n 44) 159-161.

[58] Krş. Kant, 'Metapysik der Sitten' (n 8) 316; Ahlakın Metafiziği, (n.11) 167, 168.

[59] ibid

[60] Kant, Ahlakın Metafiziği, (n.11) 70.

dışsal olarak uygun davranma yeterli olmalıdır. Günümüzün liberal devlet anlayışı açısından buradan çıkan sonuç devletin insanları daha iyi insanlar haline getirmeye çalışmaması, bunun devletin işi olmamasıdır. Kant'ın görüşlerinden şu sonuç çıkartılabilir: devletin işi insanların özerk kişi olarak ahlaki davranabilmesi için çerçeve koşulların yaratılmasıdır. Devlet bireyleri ergin birey olarak görmelidir, özgür bireyler vesayet altındaki yurttaşlar, çocuklar değildir, neyin doğru neyin yanlış olduğuna akılla kendileri karar verebilirler.

Kant için hukuk toplumsal perspektif içerisinde dışsal özgürlükler için önem taşır, bunun sonuçları da doğrudan toplumsal yaşam için belirleyici olmaktadır. Tüm içsel bakış açıları, motivasyonlar, ihtiyaçlar, çıkarlar hukuken sadece ve sadece eylemli hale geldiğinde ve dışsal özgürlükte kendini gösterdiğinde, tezahür ettiğinde, bir başkasının yaşamına dokunduğunda önem taşır. Kant açısından hukuk düzeni içinde yaşayan bir toplum, ihtiyaç sahipleriyle, yoksullarla dayanışma içerisinde bir toplum değildir. Dayanışma içsel bakış açısıyla ilgilidir, hukuk ise dışsal özgürlüklerle ilgilidir. Hukuk düzeni içindeki toplum sorumlu tutulabilen süjelerden oluşur. Kant açısından insanlığın yükümlülükleri, ödevleri (refahı sağlamaya yönelik eylemler) hukukun görevleri içerisine girmez. Kant'ın şiddetle karşı çıktığı faydacılar, bir düzenlemenin tüm muhataplarının refahını artırmayı sadece ahlaki bir görev görmeyip, hukuk düzeninin de kurucu unsuru haline getirmekteydiler. Bu durum Kant'ın hukukun temel görevinin dışsal özgürlükleri uyumlu hale getirme düşüncesiyle çelişmektedir.

Bu makalede incelenen diğer bir konu Kant'ta direnme hakkı sorunudur. Ralf Dreier'in isabetle açıkladığı gibi Kant bir yandan yukarıda belirtildiği gibi sosyal sözleşme idesinin "her kamusal yasanın hukukiliğinin mihenk taşı" olduğunu söylemektedir, diğer yandan direnme hakkını reddetmektedir. Bu da Kant gibi büyük bir filozofun çelişki içine düşebileceğini göstermektedir. Kant'ın bunu bilmemesi bizce olanaksızdır.

Ortak İradenin Temsilcisi Olarak Hukuk Devleti başlığı altında hukuk devleti kavramını bizzat kullanmayan Kant'ın kullandığı hukuka uygun durum (*rechtlicher Zustand)* teriminin Kant takipçilerinde bugün kullandığımız hukuk devleti kavramına (*Rechtsstaat)*'a nasıl dönüştüğü açıklanmaktadır.

Kant açısından aleniyet, kamu oyunca, herkesçe bilinme kamu hukuku açısından belirleyicidir. Kant kamu hukukunu, "hukuki geçerlilik kazanması için ilanı gereken yasaların bütünü olarak" görür. Bir devletin tebaasının haklarını ve yükümlülüklerini bilmesi aleniyeti gerektirir. Aleniyet kamu hukukunun *a priori* kriteri olmaktadır. Bu bölümde aleniyet-adalet ilişkisine değinilmekte, aleniyetin kalkmasının, adaletin ağır yaralar almasına yol açacağı sonuçlarına varılmaktadır.

Kant için tam bir Cumhuriyetçi, Cumhuriyetçiliği özel yaşamında da yaşayan biri demek doğru bir tespit olur. Kant ünlü eseri "Ebedi Barış Üzerine" isimli çalışmasının ilk maddesinde "her ülkenin yurttaş anayasası cumhuriyetçi olmalıdır" diyerek cumhuriyete verdiği önemi göstermektedir. Kant hem bu eserinde hem de diğer eserlerinde eserlere göre farklılık göstermesine rağmen cumhuriyetin dayanağı ilkeleri tespit etmektedir.

Kant bugün için de hukuk felsefesinde ve hukuk biliminin diğer disiplinlerinde önem taşımaktadır. Hukuk kuramında normlar hiyerarşisi bağlamında temel norm idesi, yine hukuk kuramında hukuk ve ahlak ayırımı, bunun Anayasa hukukunda, temel haklar ve özgürlükler kuramında özgürlüklerin korunması açısından önemi, kişilerin hiçbir zaman sırf araç olarak görülemeyeceği, bizatihi amaç olması anlamında araçsallaştırma yasağı, hukuk devletinde devletin özgürlük ve eşitlik ilkeleriyle bağlılığı, güçler ayrılığı, hukuk felsefesinde ve anayasa hukukunda cumhuriyetçilik idesi, devletler hukukunda barış içinde birlikte yaşamanın koşulları günümüzde hala hararetle tartışılan konulardan sadece bir kaçını oluşturmaktadır.

2000'li yıllarda Kant araştırmaları ve toplantılarının sayısını da yine büyük bir Alman filozofu olan Hegel ile karşılaştırdığımızda; Kant'a olan ilgi onu hiçbir zaman aktüelliğini kaybetmeyecek bir filozof olarak göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri
Author Details
M. Altan Heper (Doç. Dr.)
[1] Özyeğin Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
0000-0001-6207-752X altan.heper@ozyegin.edu.tr

Bibliyografya | Bibliography

Akal, C.B, 'Grundnormun Yolları Sonsuzdur' iç *Kadir Has Hukuk Fakültesi Dergisi,* 2014 cilt 2 sayı: 12, 19-30.

Alexy R, *Begriff und Geltung des Rechts* (4. Bası, Karl Alber 2020).

Braun J, *Einführüng in die Rechtsphilosophie* (1.Bası, Mohr Siebeck 2006).

Brocker M, *Kant und Rechtstaat und Demokratie* (1.Bası, Springer 2006).

Çağıl OM, 'Filozof Immanuel Kant'ın Sisteminde Ahlâk ve Hukukun Felsefi Esasları' (1947) (3) *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 1106-1133.

Çataloluk G, 'Kant Düşüncesinde Hukukun Sınır Hatları' (2019) 10 (1) *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 202-209.

Dengiz D, *Hans Kelsen'in Temel Norm Kuramı*, (Onikilevha 2021)

Dietze G, *Kant und der Rechtsstaat* (1.Bası, J.C. Mohr 1982)

Dreier H, 'Kants Republik' iç Horst Dreier (ed.) *Rechts-und Staatstheoretische Schüsselbegriffe: Legitimität -Representätion-Freiheit. Symposium für Hasso Hoffman zum 70. Geburtstag* (Duncker & Humbolt 2005 151-192).

Dreier R, 'Rechtsgehorsam und Widerstandsrecht' iç Christian Broda (ed), "*Festschrift für Rudolf Wassermann*" (Luchterhand 1985) 299-316.

Dreier R, 'Bemerkungen zur Rechtserkenntnisse' (1979) (Beiheft 1) *Rechtstheorie* 89-105.

Dreier H, 'Kants Republik' iç Horst Dreier (ed.) *Rechts-und Staatstheoretische Schüsselbegriffe: Legitimität -Representätion-Freiheit. Symposium für Hasso Hoffman zum 70. Geburtstag* Duncker & Humbolt 2005 151, 167 vd.

Hoffman H, *Einführung in die Rechts-und Staatsphilosophie* (3.Bası, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2006).

Hruschka J, *Kant und der Rechtsstaat und andere Essays zu Kants Rechtslehre und Ethik* (1.Bası, Karl Alber 2015).

İşsevenler, O. V, Kurucu İktidarın Eleştirisi-Anayasanın Maddi ve Fail Nedeni, (Pinhan 2019)

Kant I. 'Metaphysik der Sitten' iç von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften (ed), *Kant's Gesammelte Schriften* (Reimer1907) Bd. VI.

Kant I, *Ahlakın Metafiziği Hukuk Öğretisi*, Çev. Altan Heper, (2. Bası, Fol Yayınları 2023)

Kant I, 'Der Streit der Fakultäten' iç von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften (ed), *Kant's Gesammelte Schriften* (Reimer 1917) Bd. VII.

Kant I, *Fakültelerin Çatışması*, Çev. Mevlüt Albayrak (Fol Yayınları, 2021).

Kant I, 'Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taught aber nicht für die Praxis' iç von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften (ed), *Kant's Gesammelte Schriften* (Reimer 1912) Bd. VIII, 273-313.

Kant I, 'Yaygın Bir Söz Üstüne: Teoride Doğru Olabilir Ama Pratikte Bir İşe Yaramaz' iç Hakan Çörekçioğlu (ed), *Kant Felsefesinin Politik Evreni* (Bilgi Üniversitesi Yayınları 2010).

Kant I, 'Zum Ewigen Frieden' iç Preussische Akademie der Wissenschaften (ed), *Zum Ewigen Frieden* (Akademische Ausgabe1900) VIII.

Kant I, *Edebi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı* çev. Celal Yeşilçayır (Fol yayınları 2022).

Kant I, 'Antropologie in Pragmatischer Hinsich' iç Reinhard Brandt (ed), A*ntropologie in Pragmatischer Hinsich* (Meiner 2000).

Kant I, *Pragmatik Bakış Açısından Antropoloji* çev. Mukadder Erkan (Fol yayınları Ankara 2022).

Kelsen H, 'Allgemeine Theorie der Normen' *iç* Kurt Ringhofer ve Robert Walter (edr), *Allgemeine Theorie der Normen* (Manz 1979).

Kelsen H, 'Reine Rechtslehre' (Studienausgabe der 2. Auflage 1960) iç Matthias Jestaedt (ed), *Reine Rechtslehre* (Mohr Siebeck 2017).

Kersting W, *Wohlgeordnete Freiheit. Immanuel Kants Rechts und Staatsphilosophie* (1. Bası, Suhrkampf 1984).

Kerstin W, *Kant über Re*cht (1.Bası, Mentis 2004).

Keyman S, *Hukuka Giriş* (1. Bası, Yetkin 2000).

Köhler M, 'das Angeborene Recht ist nur ein Einziges' iç Karsten Schmidt (ed) , *Vielfalt des Rechts-Einheit der Rechtsordnung ?* (Duncker & Humboldt1994).

Köveker D, *Grenzverhältnisse, Kant und das regulative Prinzip in Wissenschaft und Philosophie* (1.Bası, Duncker & Humblot 1996).

Kraewitz K, 'Grundnorm' iç Joachim Ritter (ed), *Historisches Wörterbuch der Philosophie Cilt 3,* (Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1974).

Link Christian, *Herrschaftsordnung und bürgerliche Freiheit*, (Hermann Böhlhaus 1979.

Metin S ve Heper A, *Ceza Hukukuna Katkı: Radbruch Formülü* (4. Bası, Tekin 2020).

Satıcı M, *Kant'ın Hukuk Felsefesi* (1. Bası, Doruk 2020).

Savaşcın Z, 'Kant Felsefesine Hukuk, Kamusallık ve Yurttaşlık (Ekim 2020) (2) *Kilikya Felsefe Dergisi* 197-217.

Schmitt, C, *Verfassungslehre*, ilk bası 1928, atıf yapılan bası 11. Bası (Duncker & Humblot 2017).

Pawloski H-M, *Einführung in die Juristische Methodenlehre* (2. Bası CF Müller 2000) .

Rabenau v. F, *Das Naturecht der Gegenwart und die Unverfügbarkeit des Rechts* (Duncker & Humblot 2022)

Radbruch G, 'Gesetliches Unrecht und übergesetzliches Recht' (1946) iç: Gustav Radbruch *Rechtsphilosophi*e (8.Bası, Koehler 1973).

Röhl, K.F Hans/ Röhl, C, *Allgemeine Rechtslehre* 3.Bası, (Carl Heymanns 2008)

Unruh P, *Die Herrschaft der Vernunft*, *Zur Staatsphilosophie Immanuel Kants* (1.Bası, Nomos 1993).

Türkbağ AU, 'Immanuel Kant'ta Özgürlük, Ahlak, Hukuk ve Devlet' iç Hayrettin Ökçesiz (ed.), *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi* (İstanbul Barosu Yayınları 1995).